

A FEKETESZÁZASSÁG

Rövid áttekintés

A reakciós-konzervatív erők önálló politikai megjelenésére Oroszországban először a 20. század elején került sor, s ezt az erőt ekkor a szélsőjobboldal testesítette meg.¹ Szubjektív értelemben soha nem különböztették meg magukat az önkényuralmi államtól, ám mindvégig sajátos, önálló vonásokat mutattak.

1905 végéig elképzelhetetlen lett volna bármiféle politikai párt működése Oroszországban, ezt a rendszer jellege nem tette lehetővé, de maga a hatalom sem érezte ennek szükségességét.² Ahhoz, hogy sikerrel küzdjenek meg az önkényuralmi állam ellen támadó politikai erőkkel, így például az anarchistákkal, majd a 20. század fordulójától a szociálforradalmárokkal, elegendőnek tűnt a hagyományos erők és eszközök – így a rendőri apparátus (Ohrana), a hadsereg, a kozákság, az ügynökhálózat stb. – átszervezése, illetve megerősítése.³ Bármilyen politikai párt működésének engedélyezése – legyen az a legműködőbb és legközelebb álló is a hatalomhoz, az uralkodó elithez – önmagában rombolta volna szét az uralkodó korlátlan hatalmáról szóló alapvető dogmát. A 19. század elejétől elfogadott és hivatalosan alkalmazott politikai szentháromságot, Uvarov „kincstári népiségét”: az önkényuralom, pravoszlávia, népiesség teóriáját úgy értelmezték, hogy maga az egész nép a hatalom és a trón támasza.

Az ultramonarchista erőknek a politikai porondon történő nyilvános megjelenését egyrészt a megkésett és halmozottan torlódott problematikájú orosz kapitalizmus ellentmondásai, másrészt a konzervatív politikai eszme fejlődése készítette elő. A kapitalizációval elkerülhetetlenül együtt járó modernizációt, illetve annak kísérőjelenségeit – a külföldi tőke megjelenését, idegenek betelepülését, társadalmi reformokat stb. – a konzervatív elit katasztrófaként, a korábbi állami-társadalmi értékek lerombolásaként élte meg.⁴ A politikai monarchizmus társadalmi-szociális bázisát az egyre szélesedő kispolgári réteg és a hivatalnokértelmiség adta, természetesen a hagyományos nemesi eliten kívül. Különböző szellemi műhelyekben, jobboldali folyóiratok szerkesztőségeiben, egyetemi tanszékeken formálódtak ki azok a nézetek, teóriák, amelyek az orosz önkényuralmi állam hagyományos formában történő megőrzésére, megvédésére irányultak. Ilynek voltak a Russzkije vesztyi (Orosz Hírnök) és a Moszkovszkije vedomosztyi (Moszkvai Közlöny), és leghíresebb publicistái Katkov, illetve Gringmut, vagy éppen „vidéken” Sulgin lapja, a Kijevljanyin (Kijevi Polgár).⁵

Az első szervezet, Borisz Nyikolszkij szentpétervári történészprofesszor Orosz Gyűlése (Russzkoje szobranijje) még csak nagy nehezen mint társadalmi szervezet került bejegyzésre az erősen vonakodó Szipjagin belügyminiszter révén 1901. január 26-án, ám később ez a több mint 50 városban, egyetemi központban fiilálékat létrehozó formáció lett a feketeszázasság nevelőiskolája. Ez a szervezet még inkább csak nacionalista népnevelő, felvilágosító célokat tűzött maga elé, alapító nyilatkozata szerint feladatának tekintette, hogy „megismertesse az oroszokat mindazzal, amit az oroszok a kultúra, a tudomány és a művészet terén alkottak”.⁶ A csak kulturális tevékenységet folytató szervezetet 1905 tavaszán követték az újabbak, az Orosz Monarchista Párt (Russzkaja monarhicseszakaja partyja), illetve az Orosz Emberek Szövetsége (Szojuz russzkih ljgyej), amelyek a forradalom körülményei között már kifejezett politikai tevékenységet folytattak.

Ezek a szélsőjobboldali, ultramonarchista szervezetek az első orosz forradalom viszonyai közepette a monarchia és az egyház értékeinek megőrzését, az uralkodó életének védelmét tartották alapvető feladatuknak az új „Szmuta” (zavaros időszak) körülményei között, s ennek érdekében szintén a régi tradíciókhoz, a zsidó pogromokhoz, illetve a politikai gyilkosságokhoz nyúltak mint eszközhöz. Politikai propagandát is folytattak, ennek keretében gyakran tettek közzé különböző antiszemita hamisítványokat, amelyek közül legismertebbé a „Cion bölcseinek jegyzőkönyvei” című hamisítvány vált, amely a hírhedt besszarábiai pogromszervező Kruseván lapjában, a Besszarabecben (Besszarábiai Polgár) jelent meg első ízben, folytatásokban, mintegy az 1903-as dél orosz pogromok igazolásául.⁷

A feketeszázasság végletes radikalizálódására és tömegessé válására az 1905-ös orosz forradalom eseményei közepette került sor, mintegy ellensúlyozva a hatalom látványos gyengeségét a forradalom erőivel szemben. Különösen II. Miklós október 17-i manifesztuma után érezték úgy, hogy eljött az ideje a cárizmus megmentésének, hiszen az uralkodó a kiáltvánnyal – legalábbis olvasatuk szerint – látványosan meghátért a szociáldemokrata-liberális nyomással szemben, és feladta az állam addigi princípiumát. Az egyes ultramonarchista vezetők véleménye eleinte csak abban oszlott meg, hogy az állam megmentése milyen eszközökkel érhető el. Őszre már egyértelműen uralkodóvá vált az ekkor már általánosan feketeszázásnak nevezett szervezetek vezetői körében, hogy a különleges szituáció extrém megoldásokat, katonai fegyveres fellépést igényel. Volinszkij püspök ezt írta 1905 novemberében Borisz Nyikolszkijnak: *„Egyetlen követhető elv van a jelenlegi helyzetben: az állam védelme fegyverrel és a forradalom első osztályú művészeinek azonnali megglincselése.”*⁸ Hasonló álláspontot foglalt el Kruseván és a többi feketeszázás vezető is. 1905 őszére világossá vált, hogy a feketeszázak az állam védelme érdekében törvényen kívüli eszközöket fognak alkalmazni, mint ahogy álláspontjuk szerint a forradalmárok is a törvényes rend felrúgásával támadnak a hatalom ellen.⁹ A forradalom során előállt helyzet a szélsőjobb számára analogikusnak tűnt a 17. század eleji orosz helyzettel, a Szmuta időszakával, amikor a Rurik-dinasztia kihalása utáni zavaros időszakban lengyel trónbitorlók foglalták el az orosz cárok helyét, és uralkodó, valamint szervezett nemesség hiányában a moszkvai alsóvárosok fellázadt, katonai alakulatokba szerveződő lakosai, a fekete emberek kergették ki a lengyeleket, és mentették meg az államot. Míg tehát saját magukat egy dicső nemzetmentő tradíció örökösének tartották, addig politikai ellenfeleik elnevezésüket szitokszóként használták.

A bekövetkezendő terror nyitánya az október 17-i manifesztum lett, ezután alakult meg az immáron népi jellegű, radikális kispolgári tömegeket összegyűjtő tömegpárt, az Orosz Nép Szövetsége, amely fokozatosan magába olvasztotta a korábban alakult pártokat is, egy besszarábiai kisnemes, belügyi hivatalnok, V. M. Puriskevics vezetésével. A „rettegés őszén”, az orosz történelem kb. két hétig tartó addigi legsúlyosabb pogromhulláma során 358 helységet dúltak fel, 3544 embert megsebesítettek, 1622-t megöltek. A 97 pogrom során több mint 25 millió rubel anyagi kár keletkezett.¹⁰ A terrorhullám célpontjai elsősorban az egyes települések zsidó negyedei voltak, de lezajlottak egyetemek, üzemek, újságszerkesztőségek és más nemzetiségek elleni támadások is. A szélsőjobboldali rohambrigádok, a „harci druzsinák” szétverték a munkásgyűléseket, feloszlatták az ellenzéki utcai demonstrációkat, megtámadták az egyetemeket, mint a „lázadás fészkeit”. Az akciók az esetek többségében nem ütköztek a hatóság ellenállásába, sőt több helyütt kifejezett rendőrségi támogatással zajlottak le. A pogromokat már azok lefolyásával egyidejűleg is, utólag is úgy igyekeztek

feltüntetni, mint spontán tömegmozgalmat a cár mellett, a trón megmentése érdekében. A tömegrohamok megszervezésében és lebonyolításában aktív szerepet játszott a klérus, különösen a nyugati kormányzóságok és a letelepedési övezet szerzetes papsága, ennek oka részben a nemzetiségi „idegen” környezetben, részben a néppel való napi, közeli intenzív kapcsolatban kereshető. Különösen a pocsajevi kolostor papsága tette ki magát a feketeszázás eszmék terjesztésében és az Orosz Nép Szövetsége vidéki szervezeteinek létrehozásában.¹¹ A feketeszázak elutasították az első a dumaválasztásokon való részvételt, mert az alkotmányosságnak ezt a korlátozott formáját is elfogadhatatlannak tartották, s összeülése után mindent megtettek annak felszámolása érdekében.

1906-tól változás állt be a feketeszázás szervezetek taktikájában. Az első állami дума feloszlatását sikernek könyvelték el, és úgy gondolták, hogy a további terror felesleges, mert egyrésről „eltörték a forradalom gerincét”, másrésről már érzékelték, hogy a pogromok nagyobb társadalmi ellenérzést szülnék, mint amennyi stratégiai haszon származik belőlük. A hangsúlyt a tömegterrortól az egyéni terrorra helyezték át, s politikai gyilkosságok formájában likvidálni kezdték azokat a dumaképviseleket, akiknek tevékenységét saját szempontjukból különösen veszélyesnek ítélték meg. Így ölték meg 1906 júliusában Herzensteint, majd 1907 márciusában Iolloszt, mindketten az első дума kadetpárti képviselői voltak.¹²

Az 1906. március 4-i cári ukáz, amely engedélyezte bizonyos feltételek megléte esetén a politikai pártok működését, lehetőséget biztosított a feketeszázás szervezeteknek is tevékenységük legalizálására. Ebben az évben – hivatalos rendőrségi statisztika szerint – az Orosz Nép Szövetsége 359 ezer taggal rendelkezett, ebbe a már beolvasztott szervezetek tagsága is beleértendő. A nem ONSZ-hez tartozó összes többi feketeszázás szervezetnek 48 ezer tagja volt, kis túlzással azt mondhatjuk, hogy az ONSZ maga jelentette ekkor a feketeszázasságot. Tevékenységük átfogta a birodalom lényegében teljes területét, 78 kormányzóságban és kerületben voltak jelen szervezetek, de a tagság többsége a zsidó letelepedési övezet 15 kormányzóságában létrejött valamely szervezethez tartozott.¹³ Bár mint utaltunk rá, az első dumaválasztásokat bojkottálták, de a másodikon már elindultak, abból a megfontolásból, hogy a dumát belülről hatékonyabban szét lehet verni, mint kívülről, és végül 63 képviselőt sikerült beválasztatniuk a testület tagjai közé.

A sztolipini államcsíny után létrejött a júniusi monarchia, egy sajátos féllalkotmányos államalakulat, amelyben a feketeszázasságot szinte már kizárólag az ONSZ jelentette.¹⁴ A legnagyobb gyűjtőpárt nem tudott egyben maradni, mert vezetőinek ambíciói, pénzügyi vitái, s sorozatos botrányai megosztották a tagságot. Az alapító Puriskevics híveivel együtt 1908-ban kivált az egykoron általa létrehozott szervezetből, és megalkotta a Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetségét,¹⁵ amely különösen Besszarábiában lett erős. Távozása után az ONSZ-ben újabb törésvonal keletkezett, megjelent ugyanis az obnovlenista irányzat, amelyet vezetője után markovistának, székháza helye után pedig baszkovistának is neveztek. Ők nevének megfelelően megújulást követeltek, vagyis Sztolipin miniszterelnök híveiként az alkotmány és a korlátozott jogkörű parlament mint létező realitás elfogadását, ezzel szembekerültek a Dubrovin doktor nevével fémjelzett régi vezetéssel. Utóbbiak ortodox módon ragaszkodtak 1905-ös elveikhez, a dumát illegitim fórumnak, az alkotmányt nem létezőnek tekintették, Paleoloque francia követ találó kifejezésével „*a cárral szemben védték a cárizmust*”. Ez a konfliktus 1912-ben újabb szkizmához vezetett, és az ONSZ újból további két részre szakadt, de mindkettő megtartotta eredeti elnevezését, hogy ezzel is

jelölje: önmagát tekinti legitimnek. A régit Dubrovin vezetett tovább, a kiváltak által létrehozott új szövetségnek pedig Markov lett a vezetője. A realista obnovlenista irányzat a dumában támogatta a kormányzatot, gyakorlatilag az októbristákkal együtt kormánypárttá vált, és így egyetértett Sztolipin legnagyobb horderejű intézkedésével, az ősi orosz faluközösségi formának, az obscsinának a felszámolásával is. Az ekkor már a parlament falain kívülre került fundamentalista dubrovinista irányzat harcosan kiállt az obscsina mellett, és érvelésében felhívta a figyelmet arra: lehet, hogy a tulajdonossá váló parasztok széles bázist fognak jelenteni a hatalom számára, de feltette a kérdést, vajon a vesztesek milliós tábora melyik párt híveinek a számát fogja gyarapítani, s milyen irányban tolja el az ország közhangulatát. Dubrovin doktor organizációja eljutott odáig, hogy az első világháború alatt a rendőrség már az egyik legveszélyesebb államellenes szervezetként tartotta nyilván, s folyamatosan figyelte.¹⁶

1917-ben, a forradalom alatt a feketeszázasság már nem tudta megismételni azt, amire 1905-ben még képes volt: hogy megmentse a hatalmat. Bázisa a folyamatos háborúpárti magatartás miatt eliminálódott, vezetői önkéntesnek mentek a frontra, vagy betagozódtak a parlamenti rendszerbe. 1916 decemberében ugyan Puriskevics és társai még meggyilkolják Raszputyint, a cári udvar csodatevő kegyencét, az uralkodópár rossz szellemét, de ez már semmin sem változtatott. 1917. március 2-án a pszkovi vasúti pályaudvaron II. Miklóst, minden oroszok urát a negyedik állami дума Ideiglenes Bizottságának megbízásából két jobboldali képviselő mondatja le: az októbrista Gucskov és a feketeszázás Sulgin.¹⁷ Az a дума vette át a hatalmat és távolította el a cárt, amelynek az eseményekben tevékeny részt vállaló jobboldali tagjai az első forradalom idején még feketeszázasként mindent hajlandók voltak megtenni, hogy az intézmény létrehozását megakadályozzák.

A bolsevik hatalomátvétel ismét új helyzetet teremtett, a monarchisták és a jobboldal ismét közös politikai platformra kerültek, amely gyakorlatilag minden politikai erőt összefogott a többségi szociáldemokraták ellen. Puriskevics és társai megkíséreltek egy államcsínyt megszervezni, ám a konspirációhoz nem szokott szűk csoportot, amely ezúttal nem érezhette maga mögött a hatalom támogatását, a Cseka könnyedén felszámolta.¹⁸ Utoljára a fehérgárdista tábornokok seregeiben találkozhatunk velük, ahol elsősorban ideológiai munkát végeztek: Sulgin dolgozta ki például a monarchia fehér hölgy, és a monarchisták a fehér eszme lovagjai című teóriát a bolsevik röplapok ellensúlyozására, ezért kapta az önkéntes hadsereg a fehérgárdista elnevezést.¹⁹ A polgárháborús vereség után a feketeszázak maradék tagjai szétszóródtak, emigráltak, de voltak olyanok is, akik a szovjethatalom lelkes híveivé váltak, mert felismerték abban az erős birodalmi jelleget, a cári tradíciók más hangsúlyokkal, más ideológiai zászló alatt történő folytatását. A feketeszázak egyik legtömörebb és legtalálhatóbb jellemzése az egykori miniszterelnöktől, Vittétől származik, aki az októberi manifesztum és a portszmuthi béke miatt a szélsőjobb egyik elsőszámú ellenségének számított, és több ízben megkísérelték a megölését is. Vitte a következőket írta: *„Ez a vad és alantas csöcselék pártja – vezetői politikai huliságok, emberek, akik piszkosak gondolataikban és piszkosak érzéseikben; nem rendelkeznek egyetlen valamirevaló és tisztességes politikai eszmével sem, és valamennyi erejüket a vad és sötét tömeg legalantasabb ösztöneinek felgyújtására fordítják.”*²⁰

Jegyzetek

- ¹ Ld. erről: *Puskin, Sz. N.*: Isztorija russzkogo konzervativizma 19. veka. Nyizsnij Novgorod, 1998; Russzkij konzervativizm XIX sztoletyija. Redaktor: Goszul, V. Ja. Moszkva, 2000.
- ² Vö.: *Vlaszty i oppozocija*. Redaktor: Zsuravlev, V. V. Moszkva, 1995.
- ³ Vö.: *Prajszman, L. G.*: Tyerrorisztii i revolucionyeri, ohrannyiki i provokatori. Moszkva, 2001.
- ⁴ Vö.: *Ciepielewski, J.*: A Szovjetunió gazdaságtörténete. Bp. 1977.
- ⁵ Vö.: *Bebesi György*: A feketeszázak. Bp. 1999. (Russzisztikai Könyvek, 6.)
- ⁶ *Kirjanov, J. I.*: Russzkoje szobranijje 1900–1917. Moszkva, 2003.; illetve *Bebesi: A feketeszázak*. i. m. 126–136.
- ⁷ A „jegyzőkönyvek” az 1890-es években az Ohrana külföldi ügyekkel foglalkozó osztálynak titkos részlegében készültek. OGREJEVSKIJ generális adott megbízást az elkészítésükre, és RACKOVSKIJ, az Ohrana párizsi rezidense állította össze az áldokumentumot egy fiatal emigráns irodalmárral, GOLOVINNAL, kihasználva az 1897-es első cionista világkongresszus tényét. Konceptiójuk szerint ők megszerezték a kongresszus titkos jegyzőkönyveit, amelyekben a rabbik a zsidó őshaza keresése helyett – amely a konferencia egyik legfontosabb hivatalos napirendje volt – titokban a világuralom megszerzésére szóttek terveket. *Bebesi György*: A Cion bölcseinek jegyzőkönyvei. In: IPF Tudományos Közleményei, Szekszárd, 1995.; *Bebesi: A feketeszázak*. i. m. 69–85.
- ⁸ *Zsuravlev* (szerk.): i. m. 18.
- ⁹ Ilyen típusú fellépésre, illetve gondolkodásmódra már találunk előzményeket az orosz történelemben, hiszen 1881-ben II. Sándor cár meggyilkolása után megalakult egy nemesi titkos szabadkőműves páholy, a Szent Csapat, amely az anarchisták rövid úton történő likvidálását tartotta feladatának. Ld. erről: *Vitte, Sz. J.*: Egy kegyvesztett visszaemlékezései. Bp. 1964. 51–56.; *Bebesi: A feketeszázak*. i. m. 30–49.
- ¹⁰ Uo. 94–97.
- ¹¹ *Bebesi György*: Iliodor, az örült szerzetes, az orosz Savonarola. In: Orosz arcképcsarnok. Pécs, 2004. 100–125. (PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ. Kelet-Európa és Balkán tanulmányok 3.)
- ¹² *Krausz Tamás – Szilágyi Ákos – Sz. Bíró Zoltán* (szerk.): Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történeti kronológiája. Bp. 1992. 32–33.
- ¹³ *Bebesi: A feketeszázak*. i. m. 171.
- ¹⁴ Vö.: *Sztolipin*: Zsizny i szmerty. Szbomyik. Szaratov, 1997.
- ¹⁵ *Bebesi: A feketeszázak*. i. m. 187–197.
- ¹⁶ Uo. 245–296.
- ¹⁷ *Szilágyi–Krausz–Sz. Bíró* (szerk.): i. m. 57.
- ¹⁸ *Bebesi György*: V. M. Puriskevics, az orosz szélsőjobb vezére a századelőn. In: Századok, 2001. 1125–1148.
- ¹⁹ *Bebesi György*: A Fekete Század lovagjai. Szekszárd, 1999. 58. (IPF könyvek.)
- ²⁰ *Vitte, Sz. J.*: Voszpominanyija. Moszkva, 1960. 2. köt. 272.